

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัย เรื่อง การจัดการป่าชุมชนของเผ่าม้งในหมู่บ้านล่องถัน เมืองหลวงพระบาง แขวงหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาความเป็นมาของการจัดการทรัพยากรป่าชุมชนของเผ่าม้งบ้านล่องและวิเคราะห์การจัดการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชุมชน ตลอดจนผลการดำเนินการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชุมชนของเผ่าม้งบ้านล่องถัน เมืองหลวงพระบาง แขวงเมืองหลวงพระบาง สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ดังนั้นการศึกษาค้นคว้าวิจัย ได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษาดังนี้

- 1 แนวคิดเกี่ยวกับเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน
- 2 แนวคิดการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม
- 3 แนวคิดรูปแบบการจัดการป่าชุมชนของชุมชนอย่างยั่งยืน
- 4 ข้อมูลในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านล่องถัน เมืองหลวงพระบาง
- 5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน

1 ความหมายของป่าชุมชน

สำนักงานป่าไม้จังหวัดเชียงใหม่ (2539) ได้ให้ความหมายของ ป่าชุมชนไว้ 2 ลักษณะ ดังนี้

1.1 ป่าชุมชนคือ รูปแบบของการจัดการป่าไม้ที่นำเอาความต้องการ การพึงพิงป่าของประชาชน มาเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการป่าไม้และให้ประชาชนผู้ได้รับประโยชน์จากป่าดังกล่าวเป็นผู้กำหนดแผนการและควบคุมการดำเนินงานให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เพื่อผลประโยชน์ต่อเนื้อที่ป่าตามความต้องการของชุมชน

1.2 ป่าชุมชนในอีกความหมายหนึ่งหมายถึง แนวทางการจัดการป่าไม้ที่มุ่งเน้นความต้องการของชุมชนทั้งในด้านนิเวศวิทยาชุมชน เศรษฐกิจและความเชื่อประเพณีเพื่อการยังชีพของชุมชนเป็นเป้าหมายสำคัญโดยที่ชาวบ้านในท้องถิ่นผู้ใช้ประโยชน์จะเป็นผู้ดูแลรักษาป่าชุมชน มีอำนาจและบทบาทในการจัดการป่าโดยตรง ภายใต้การสนับสนุนและส่งเสริมจากเจ้าหน้าที่รัฐ

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2536) ให้ความหมายเกี่ยวกับป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าไม้ซึ่งได้สงวนไว้เพื่อให้ชุมชนอย่างต่อเนื่องและถาวร

โกมล (2535) ให้ความเกี่ยวกับป่าชุมชน (communal forest) เป็นพื้นที่ซึ่งชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกันภายใต้กติกาที่กำหนดไว้ มีกฎระเบียบ มีการควบคุมดูแลการใช้ประโยชน์ให้เป็นไปตามความต้องการ บุคคลใดจะใช้ประโยชน์จากป่าเกินกติกาจะต้องเป็นไปตามวิธีการที่ชุมชนกำหนด การจัดการป่าชุมชนอาจเกิดจากประเพณีปฏิบัติของท้องถิ่นหรือถูกกำหนดขึ้นมาใหม่ภายใต้แผนนโยบายและการสนับสนุนการดำเนินงานจากหน่วยงานภายนอกชุมชน อำนาจ (2528) อ่างโดยบัวเรศ และคณะ (2539) ได้อธิบายว่า ป่าชุมชน หมายถึงป่าธรรมชาติหรือป่าที่สร้างขึ้นเพื่อใช้ประโยชน์ที่สร้างขึ้นเพื่อให้ประชาชนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน โดยมีจุดหมายของการพัฒนาชุมชนเพื่อกระตือรือร้นรายได้ให้กับประชาชน ผู้นำชุมชน สถานที่ที่จะสร้างป่าชุมชนควรเป็นที่ดินสาธารณะการเลือกพืชพรรณที่จะปลูกป่า

คณะอนุกรรมการพิจารณาแนวทางการดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชน (2533) อ่างโดยโกมลและจินตนา (2535) ให้ความหมายของคำว่า ป่าชุมชนว่าเป็นกิจกรรมส่วนหนึ่งของวนศาสตร์ชุมชน หมายถึงพื้นที่ที่ได้จัดแบ่งหรือกำหนดไว้ให้เป็นของชุมชน มีการจัดการโดยชุมชน และเพื่อให้ชุมชนจะได้นำใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน และถาวรตามกฎหมายที่ชุมชนได้กำหนดไว้ ทั้งนี้จะต้องสอดคล้องกับความเชื่อและวัฒนธรรมของประชาชนในท้องถิ่นนั้นๆ เป็นสำคัญ

โกมลและจินตนา (2528) ได้สรุปความหมายป่าชุมชนได้ 2 ทศนะคือ

1 ทศนะของการจัดการ ป่าชุมชนจะหมายถึง พื้นที่ป่าไม้ซึ่งได้รับการจัดการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ชุมชนผู้ใช้พื้นที่ป่าดังกล่าวต้องการ ซึ่งอาจจะจัดโดยตรง เช่น เป็นไม้ใช้สอยแหล่งอาหารเป็นต้น หรือโดยทางอ้อม เช่น เป็นแหล่งต้นน้ำธาร แหล่งนันทนาการ เป็นต้น

2 ทศนะของการใช้ประโยชน์ ป่าชุมชน หมายถึงพื้นที่ป่าไม้ซึ่งมีการใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์ในการใช้เหมือนกันหรือแตกต่างกันไปในแต่ละกลุ่มประชาชนตามสภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนนั้นๆ โดยทุกกลุ่มชุมชนประชาชนในชุมชนมีโอกาสเท่าเทียมกัน ในการใช้นันทนาการ บางกลุ่มต้องใช้ประโยชน์เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร

กรมป่าไม้ (2537) ได้แสดงสาระสำคัญของป่าชุมชน 3 ประการคือ

- 1 ต้องมีพื้นที่เพื่อเป็นที่ที่ชุมชนในการเข้าจัดการเพื่อประโยชน์ของชุมชนต้องมี
- 2 กระบวนการของกลุ่มชุมชนในการเข้าไปจัดการเพื่อประโยชน์ของชุมชน
- 3 ต้องมีการใช้ประโยชน์จากป่าตามความประสงค์ของชุมชนอย่างยั่งยืนสอดคล้อง

กับวิถีชีวิตของชุมชน และให้ความหมายป่าชุมชนว่า ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ซึ่งได้รับการจัดการโดยขบวนการของชุมชน เพื่อให้เกิด ประโยชน์ตามความประสงค์ของชุมชน อย่างยั่งยืน

2 ประเภทป่าชุมชน

สันฐิตา (2540) ได้กล่าวถึงประเภทของการจัดการป่าชุมชนออกเป็น 3 ประเภท ประเภทแรก คือ ป่าชุมชนที่เกิดขึ้นตามความเชื่อ และประเพณีของท้องถิ่น ประเภทที่สอง คือ ป่าชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่โดยชุมชนในท้องถิ่นเป็นผู้ริเริ่มภายใต้เงื่อนไขต่างๆ เช่น การประสบปัญหาภัยแล้ง การแย่งชิงทรัพยากรโดยบุคคลภายนอก ฯลฯ สำหรับประเภทที่สาม คือ ป่าชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ด้วยแรงสนับสนุนจากองค์กรภายนอกชุมชน เช่น การปลูกป่าฟัน และ ไม้ใช้สอยสำหรับหมู่บ้านในที่สาธารณะของหมู่บ้าน โดยการดำเนินการของกรมป่าไม้

ส่วนป่าชุมชน สำนักส่งเสริมการปลูกป่า กรมป่าไม้ (2541) ได้แบ่งลักษณะประเภทป่าชุมชนออกเป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

1 ป่าชุมชนดั้งเดิม

- ป่าอภัยทาน เป็นป่าที่เก็บรักษาไว้เพื่อห้ามล่าสัตว์ทุกประเภท
- ป่าวัด เป็นป่าที่วัดได้เก็บรักษาเพื่อประโยชน์ทางด้านปฏิบัติธรรม
- ป่าช้า เป็นพื้นที่ป่าในเขตหมู่บ้านหรือวัด เพื่อใช้เป็นสถานที่เผาศพ หรือพื้นที่ฝังศพ ซึ่งอาจจะเป็นพื้นที่ของวัดหรือหมู่บ้าน
- ป่าดอนปู่ตา เป็นพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านเห็นว่าเหมาะสม เพื่อตั้งพระภูมิบ้านหรือปู่ตา และทำพิธีเซิมผี “เจ้าปู่ป่า” มาสิงสถิตเพื่อปกป้องรักษาหมู่บ้านให้มีความปลอดภัย การทำมาหากินได้ผลดี
- ป่าน้ำซับหรือป่าห้วยน้ำ เป็นพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านดูแลรักษาไว้เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำ สำหรับการอุปโภคและใช้การเกษตรกรรม
- ป่าหัวไร่ปลายนา เป็นพื้นที่ป่าที่ชุมชนร่วมกันเก็บรักษาต้นไม้ไว้ตามหัวไร่ปลายนา เพื่อเก็บรักษาไม้ไว้ใช้ประโยชน์สำหรับการก่อสร้างและการใช้สอย
- ป่าห้วยนา เป็นป่าที่ชุมชนดูแลรักษาไว้เพื่อป้องกันการพังทลายของหน้าดิน หรือกรวดทรายไหลไปในพื้นที่นา จะอยู่ดินบริเวณพื้นที่ทำนา
- ป่าใช้สอย เป็นพื้นที่ป่าที่ชุมชนเก็บรักษาไว้เพื่อเป็นแหล่งไว้ใช้สอย เก็บไม้ฟัน เก็บหาของป่า ปลอ่ยสัตว์เลื้อย เก็บสมุนไพร และแหล่งอาหารเพื่อการยังชีพในชุมชน
- ป่าชุมชนในลักษณะอื่นๆ นอกจากที่กล่าวมาข้างต้น

2 ป่าชุมชนพัฒนา

- ป่าปลูกเพื่อการใช้สอยชุมชน เนื่องจากสภาพการขาดแคลนไม้ใช้สอยชุมชนของชาวบ้านจึงร่วมมือกันปลูกต้นไม้ขึ้นมาเพื่อเป็นแหล่งไม้ใช้สอยและเชื้อเพลิง จึงร่วมปลูกไม้ใช้สอยในสาธารณประโยชน์ต่างๆ

- ป่าปลูกในโรงเรียน ปลูกขึ้นเพื่อการศึกษาทางด้านการเกษตรและการใช้ประโยชน์จากรายได้จากการจำหน่ายไม้ สำหรับอาหารกลางวันสำหรับเด็กๆยากจนในโรงเรียน หรือ การพัฒนาโรงเรียนให้ดีขึ้น
- ป่าปลูกในบริเวณวัดหรือสำนักสงฆ์ เป็นการปลูกต้นไม้ขึ้นในบริเวณวัดหรือสำนักสงฆ์เพื่อให้เกิดความร่มรื่นเหมาะกับการสงบทางจิตใจและการใช้ประโยชน์จากไม้ในกิจกรรมของวัด
- พื้นที่ป่าไม้ที่กำหนดให้เป็นป่าชุมชน ขึ้นตามโครงการจัดการดินหรือโครงการอื่นๆของรัฐบาลโดยการกันพื้นที่ไว้เป็นป่าชุมชน โดยมีองค์กรของชาวบ้านเป็นผู้ดูแล
- ป่าปลูกในลักษณะอื่นๆ เช่น ป่าปลูกในที่สาธารณประโยชน์ต่างๆ สองข้างทางริมคลองส่งน้ำ อ่างเก็บน้ำ เป็นต้น
- ป่าเศรษฐกิจชุมชน เป็นการปลูกป่าขึ้นในพื้นที่ที่กำหนดเพื่อเป็นแหล่งรายได้ของชุมชน โดยมีองค์กรชุมชนเป็นจัดการดูแล ควบคุมผลประโยชน์ที่ได้จากป่าตลอดจนรายได้ที่ได้จาก การขยายผลผลิตจากป่า
- ป่าเมือง เป็นป่าชุมชนที่เกิดขึ้นในชุมชนที่เจริญแล้ว ทำการจัดพื้นที่ป่าขนาดเล็กไว้เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ เพื่อความร่มรื่นของเขตเมืองๆๆ โดยชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการในลักษณะต่างๆ

บัวเรศ ไพรัช และวนิช (2538) ป่าชุมชนจึงเป็นแนวคิดที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างป่าไม้กับชุมชนในลักษณะที่ว่า การดำเนินชีวิตของคนในชุมชนต้องพึ่งพาทรัพยากรป่าไม้ เพราะป่าไม้เป็นแหล่งอาหารสมุนไพรที่สามารถนำมาใช้ในการรักษาโรค เป็นวัตถุดิบเพื่อก่อสร้างที่อยู่อาศัย ดังนั้น เมื่อป่าถูกถางจนเตียนไปย่อมทำให้สิ่งที่คนในชุมชนต้องการนั้นร่อยหรอลงไปด้วย ซึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อ การดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ในอดีตชุมชนต่างๆ ได้พัฒนาการจัดการใช้ประโยชน์จากป่าในแบบต่างๆกันเช่น บางชุมชนอาจมีระบบความเชื่อเป็นแกนในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน เช่น ความเชื่อในเรื่อง ผีป่า ช่วยให้คุณในชุมชนใช้ประโยชน์จากป่าป่าได้อย่างพอเหมาะพอดี

รูปแบบองค์กรชุมชนที่ดูแลจัดการป่าชุมชน (กรมป่าไม้ สำนักจัดการทรัพยากรป่าไม้ ส่วนจัดการป่าชุมชน, 2539) องค์กรชุมชนที่ไม่เป็นทางการ มีผู้นำชุมชนหรือผู้อาวุโส หรือพระสงฆ์เป็นแกนนำรวบรวม สมาชิกที่มีความคิดเดียวกันจัดการดูแลรักษาป่าชุมชนส่วนใหญ่ องค์กรลักษณะนี้ขาดความมั่นคง แต่มีความคล่องตัวในการจัดตั้งและจัดการ สำหรับประสิทธิภาพในการจัดการจะขึ้นอยู่กับความเข้มแข็งของผู้นำองค์กรชุมชนที่จัดตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติป่าชุมชนซึ่งจะมีผลบังคับในโอกาสต่อไป

องค์กรชุมชนที่เป็นทางการในระดับหมู่บ้านหรือระดับตำบล ในการจัดองค์กรทางสังคมของชุมชนเพื่อการจัดการป่าไม้ชุมชน อาจมีหน่วยที่ทำหน้าที่จัดการแตกต่างกันไป ตั้งแต่ครัวเรือน กลุ่ม สถาบันและชุมชน โดยต้องอาศัยการกระทำร่วมกัน (Collective action) ของชุมชนและจะต้องมีการจัดองค์กรของชุมชนที่เป็นแบบแผนจึงจะสามารถทำให้การกระทำร่วมกันเกิดขึ้นได้ การจัดองค์กรเป็นกระบวนการที่ชุมชนร่วมกันกำหนดความต้องการและวัตถุประสงค์และพยายามระดมทรัพยากรทั้งภายในและภายนอกชุมชนเพื่อดำเนินการให้บรรลุวัตถุประสงค์และตอบสนองความต้องการของชุมชน กระบวนการดังกล่าวนี้จะช่วยพัฒนาทัศนคติและการปฏิบัติงานร่วมกันของสมาชิกในชุมชน (Mack and Pease, 1973) นั่นคือ การที่กลุ่มคนที่มีผลประโยชน์ร่วมกันจะพยายามดำเนินการต่างๆเพื่อให้ได้มาหรือคงไว้ซึ่งผลประโยชน์ร่วมกันของกลุ่ม ทั้งนี้เพราะแต่ละคนจะตระหนักว่าถ้าตนสามารถทำให้ผลประโยชน์ของกลุ่มบรรลุแล้ว ตนเองก็จะได้รับการตอบสนองความต้องการจากการบรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่มด้วย โดยหน่วยที่ทำหน้าที่ในการจัดการเหล่านั้นจะอาศัยความเชื่ออย่างเป็นทางการและกฎเกณฑ์ที่ออกโดยรัฐเป็นเครื่องมือในการจัดการป่าชุมชนและระดมประชาชนในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน

จากแนวคิดการจัดการป่าชุมชนดังกล่าวข้างต้น ไม่ว่าจะเป็นมุมมองในมิติด้านสังคมซึ่งใช้ประเด็นทางด้านองค์กรท้องถิ่นเป็นเกณฑ์จำแนกประเภทป่าชุมชนหรือมิติด้านวนศาสตร์ซึ่งใช้ประโยชน์พื้นที่ป่าเป็นพื้นฐานในการจำแนกประเภทป่าชุมชนก็ตาม ระบบการจัดการป่าชุมชนย่อมแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างระบบสังคมกับระบบป่าไม้ที่มีต่อกัน การดำรงอยู่ของป่าชุมชนย่อมเป็นตัวชี้วัดว่าระบบทั้งสองต่างพึ่งพาอาศัยและช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันหน่วยงานราชการภายนอกจึงควรทำหน้าที่ในการสนับสนุนและช่วยเหลือเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างระบบทั้งสองให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

Gardner and Stern (1996) กล่าวว่า เงื่อนไขที่นำไปสู่ความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชนนั้นทรัพยากรต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของชุมชนท้องถิ่นชุมชนมีอำนาจควบคุมการใช้ทรัพยากรที่อยู่ในชุมชนนั้น

- 1) กำหนดขอบเขตที่ชัดเจน ชุมชนมีอาณาเขตหรือบริเวณที่เป็นตำบล อำเภอ หมู่บ้าน ฯลฯ
- 2) ทรัพยากรหรือสิ่งแวดล้อมอยู่ในขอบเขตของชุมชนนั้น ชุมชนหรือหมู่บ้านสามารถจัดแจงทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ชุมชนมีอาณาเขตบริเวณและขอบเขตทรัพยากรเหล่านั้นที่ต้องการการจัดการนั้นอยู่ในอาณาเขตบริเวณนั้นด้วย เช่น ป่าไม้ แร่ธาตุ แม่น้ำ ลำคลอง ทรัพยากรบางอย่าง ไม่ได้ถูกจำกัดหรือขอบเขตอยู่เพียงนั้น เช่น สัตว์ป่า ป่าไม้ ถ้าเปรียบเทียบสัตว์ป่ากับป่าไม้ป่าจะอยู่ในขอบเขตมากกว่า สามารถควบคุมป่าไม้ได้มากกว่าสัตว์

3) สามารถบังคับใช้กฎระเบียบของท้องถิ่นได้ เช่น ชุมชนที่ดูแลป่า ออกกฎหมายห้ามตัดไม้ทำลายป่าเพื่อนำไปสร้างบ้าน ให้อนุญาตเก็บของป่า

4) สามารถติดตามเฝ้าดูความเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรได้ทุกระยะ ติดตามความเปลี่ยนแปลง หมายถึง สามารถสังเกตได้ว่ามีความเสื่อมถอย การเพิ่มปริมาณ การลดปริมาณ คุณภาพ ศึกษาสิ่งที่เกิดขึ้นกับป่าไม้ แม่น้ำ ลำคลอง ความรับผิดชอบยังเปลี่ยนปริมาณคุณภาพ เพิ่มขึ้นและลดลง โดยอาศัยหลักการ ประชาชนมีส่วนร่วมจะต้องคิดสิ่งที่จัดการอยู่ในอำนาจของขอบเขตชุมชน

ชุมชนต้องพึ่งพาอาศัยทรัพยากรนั้น เห็นความสำคัญต่อการยังชีพเพราะว่าทรัพยากรสิ่งแวดลอมก็ให้ประโยชน์

1) สิ่งแวดลอมอยู่ภายใต้การดูแลของชุมชน เกิดจากความร่อยหรอของทรัพยากร การเสื่อมโทรม การเสื่อมสภาพ จะเกิดภัยคุกคามเกิดขึ้นแล้ว เกิดความสำคัญ เพราะว่าประชาชนในชุมชน

2) ยากที่จะหาทรัพยากรอื่นมาทดแทนได้ นอกจากรู้ภัยคุกคามจะรู้สึกรู้สึกว่าหมดไปเสื่อมสภาพไปไม่มีสิ่งอื่นมาทดแทนอยู่แล้ว ป่าไม้หมดไปก็ไม่มีของป่า

3) ยากเหลือเสียด่าใช้จ่ายสูงในการอพยพจากชุมชนไปตั้งที่ฐาน การคิดอพยพจากหมู่บ้านหรืออยู่มา 20 ปี ไปอยู่หมู่บ้านอื่น จะต้องเสียด่าใช้จ่ายสูง คิดว่าไม่ได้การต้องลุกขึ้นมาต่อสู้แก้ไขปัญหา ชุมชนที่เห็นความสำคัญต่อสิ่งแวดลอม เป็นทรัพยากรในท้องถิ่น

การดำรงอยู่ชุมชน ชุมชนที่มีเงื่อนไขที่ดีในการช่วยจัดการสิ่งแวดลอม ชุมชนนั้นมี

1) มีความมั่นคง มีประการน้อยอยู่กันนานหลายสิบปี รู้จักกันหมด

2) มีเครือข่ายปฏิสัมพันธ์ทางสังคมที่แน่นแฟ้น ความกลมเกลียวและความสัมพันธ์ ซึ่งเป็นในหมู่บ้านชุมชนมากกว่า เพราะคนในเมืองจะอยู่แบบตัวใครตัวมันมากกว่าเช่นกระเหรี่ยงชุมชนชาวเขา ชุมชนที่มาจากประเทศลาว

3) มีบรรทัดฐาน ค่านิยม ประเพณีเดียวกัน มีบรรทัดฐานเดียวกัน การร่วมเอาทั้ง 3 อย่างมารวมกัน เรียกว่า เป็นทุนทางสังคม (Social capital) ทุนทางสังคมนั้นมีสายใย มีความสัมพันธ์เป็นเงินทุนที่ทำอย่างอื่นได้คือ ชุมชนหมู่บ้านจัดสรรไม่มีทุนทางสังคมเพราะว่าไม่มีความแน่นแฟ้น ทำงานร่วมกลุ่มลำบาก ต่างกับชุมชนที่อยู่ชนบท ความแน่นแฟ้นสามารถทำบางอย่างร่วมกัน ต้องสร้างตัวเชื่อมทางสังคม มาจากการมีค่านิยมเดียวกัน บรรทัดฐานเดียวกัน การมีบรรทัดฐานทางสังคมนำไปสู่การมีทุนทางสังคม

4) มีความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรดีพอ ที่จะนำออกมาเป็นกฎระเบียบในการใช้ทรัพยากร การรู้กับป่าจะต้องรู้สภาพ

4 กฎระเบียบและกระบวนการที่เหมาะสม

- 1) การมีส่วนร่วมในการกำหนดและการแก้ไขกฎระเบียบ การที่ประชากรได้มีสิทธิมีเสียงกฎระเบียบที่นำมาใช้กับทุกคน
- 2) ชุมชนเป็นผู้ควบคุมกระบวนการติดตามและบังคับใช้กฎระเบียบ
- 3) กฎระเบียบเน้นการกีดกันบุคคลภายนอก และจำกัดกระบวนการของทุกบุคคลในชุมชนทรัพยากร สิ่งแวดล้อม อยู่ภายใต้การควบคุมของชุมชน
- 4) กฎระเบียบสอดคล้องกับสภาพของทรัพยากร เช่น น้ำ สอดคล้องสภาพความเป็นจริง
- 5) มีสิ่งจูงใจให้บุคคลปฏิบัติตามกฎ ถ้ากระทำแล้วจะได้รับการยอมรับจากสังคม
- 6) การลงโทษผู้ฝ่าฝืนทำได้ง่าย

ทำไมคนในชุมชนจึงยอมรับกฎระเบียบ

- 1) เขามีส่วนร่วมในการสร้างกฎ
- 2) เห็นคุณค่าของตัวเอง
- 3) เป็นสิ่งแสดงถึงการเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน
แสดงเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ให้หลักเพื่อให้อยู่ภายใต้กฎระเบียบ ลัทธิความเชื่อวิเคราะห์เชิงจิตวิทยา เป็นการหล่อหลอมให้การยอมรับ เช่น อาจารย์ในมหาวิทยาลัย Norm Activation มีความเชื่อว่ามีค่านิยมในตัว ทำให้เปิดเผยทำสิ่งที่เชื่อ เชื่อว่ามนุษย์ทุกคนมีความดีช่วยเหลือสังคม รักษาสิ่งแวดล้อม

ประโยชน์และความได้เปรียบของการจัดการโดยชุมชน

- 1) การจัดการโดยชุมชนตั้งอยู่บนพื้นฐานบนธรรมเนียมเก่าแก่ของชุมชน
- 2) การจัดการโดยชุมชนจัดปัญหาการเข้ามาใช้ประโยชน์จากบุคคลภายนอก
- 3) มีประสิทธิผลยาวนาน
- 4) สามารถทำให้คนลดความเห็นแก่ตัวได้
- 5) มีต้นทุนในการบังคับควบคุมต่ำ ถ้าคนในชุมชนยอมรับกฎระเบียบ
- 6) ไม่ใช่วิธีการที่เกินขอบเขตจนบุคคลยอมรับไม่ได้ เช่น การขึ้นภาษีในรูปแบบต่างๆ
- 7) วิธีการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ซึ่งเป็นการจัดให้ผู้มีส่วนร่วมได้เสียผลประโยชน์จะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการออกกฎระเบียบ และร่วมในการตัดสินใจดำเนินการในเรื่องนั้นๆ

ข้อจำกัดของการจัดการโดยชุมชน

1) ใช้ได้กับทรัพยากรบางประเภท ทรัพยากรที่อยู่ในขอบเขตอยู่ภายใต้การควบคุมของชุมชน ชุมชนสามารถเข้าไปจัดการได้ เมื่อทรัพยากรไม่อยู่ภายใต้อำนาจหรือไม่อยู่ในขอบเขตของชุมชน เช่น อากาศ น้ำ สัตว์ป่า

2) แนวโน้มที่เกิดขึ้นในสังคมกำลังทำลายเงื่อนไขความสำเร็จของการจัดการ โดยชุมชน
เงื่อนไขความสำเร็จของชุมชน

1 ทรัพยากรอยู่ในการควบคุมของชุมชน

2 ชุมชนนั้นมีความแน่นแฟ้น เป็นปึกแผ่น

3 ชุมชนต้องพึ่งพาทรัพยากร

4 กฎระเบียบ กระบวนการต่างๆ จากการบังคับใช้ เป็นสิ่งที่ได้รับการสนับสนุนจากส่วนกลาง หรือมีความเหมาะสม แนวทางการจัดการป่าชุมชนได้กำหนดรูปแบบการใช้ประโยชน์ของป่าแตกต่างกันออกไปตามสภาพภูมิประเทศ นิเวศวิทยา และสังคม สำหรับชุมชนที่จะเป็นผู้จัดการป่านั้นจำแนกตามความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาป่าได้เป็น 3 ประเภท (กรมป่าไม้, 2540)

จักรพันธ์ (2545) ให้ความหมาย การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทำนองเดียวกันคือ หมายถึง วิธีการดำเนินการหรือวิธีการปฏิบัติ เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติ ดำรงอยู่มีเพิ่มขึ้น หรือไม่ถูกทำรายจนเกินขอบเขต ไม่ว่าจะตรงหรือทางอ้อม ไม่ว่าจะเป็นการป้องกัน การรักษาหรือการแก้ไขก็ตาม

อำนาจ (2543) ได้ให้คำนิยาม การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม หมายถึง การดำเนินการต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สามารถเอื้ออำนวยให้มวลมนุษยชาติใช้ตลอดไปโดยไม่ขาดแคลนและมีปัญหาใดนอกจากนี้ยังจำแนกทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญออกเป็น 4 ประเภทคือ

1 แร่ธาตุต่างๆ ทั้งแร่โลหะ และอโลหะ

2 ดิน รวมทั้งเนื้อดิน และหน้าดิน

3 น้ำ-ผิวน้ำ-สัตว์และพืชธรรมชาติตลอดจนชลสมบัติทุกชนิด

4 ป่าไม้รวมทั้งของและของสัตว์ป่า

ลักษณะร่วมกันของชุมชนที่อนุรักษ์ป่า เสน่ห์ จามริก และคณะ ได้กล่าวเอาไว้ 8 ประการคือ

1 ชุมชนที่อนุรักษ์ป่า มักมีความเป็นอยู่สูง รวมถึงมีถึงรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชน

2 ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีทรัพยากร ดิน-น้ำ-ป่า ที่อยู่ในสภาพที่ใช้ได้หรือยังมีศักยภาพเพียงพอที่จะผลิตพื้นที่คืนให้คืนกับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน

3 การมีผลประโยชน์ร่วมกัน การอนุรักษ์ป่าของชาวบ้าน มีพื้นฐานเบื้องต้นมาจากการมีผลประโยชน์ร่วมกันในการใช้ทรัพยากรดิน-น้ำ-ป่าเพื่อการเกษตรและการใช้ผลผลิตจากป่าในชีวิตประจำวัน การอนุรักษ์จึงเป็นการพิทักษ์ผลประโยชน์ส่วนรวมของชุมชนเอาไว้

4 ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษา จิตสำนึกในการรักษาป่ามีความเข้มข้นและลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น จิตสำนึกในการรักษาป่าอาจเกิดขึ้นจากเงื่อนไขปัจจัยต่างๆ มากมายดังต่อไปนี้

1 จิตสำนึกในการรักษาป่า เกิดจากประเพณีความเชื่อและการทะนุถนอมการณีสืบทอดต่อกันมา

2 จิตสำนึกในการรักษาป่า เกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาคุณภาพของระบบนิเวศชุมชน

3 จิตสำนึกในการรักษาป่าเกิดจากการต่อต้านการรุกรานจากภายนอก การรุกรานอาจแบ่งออกเป็น 4 รูปแบบใหญ่ๆ คือ การต่อต้านสัมปทานทำไม้ การต่อต้านโครงการของรัฐ การต่อต้านธุรกิจเอกชน และแย่งชิงทรัพยากรกับชุมชนใกล้เคียง

4 จิตสำนึกในการรักษาป่าเกิดจากปัญหาภัยแล้ง ความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งการขาดแคลนน้ำเพื่อการเกษตร

- ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง

- ชุมชนที่รักษาป่าจะต้องมีการจัดตั้งองค์กรประชาชน ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของชาวบ้านหรือกลุ่มผู้ให้และดูแลรักษาป่า

- ชุมชนที่อนุรักษ์ป่าจะต้องมีจารีตของการจัดการทรัพยากร ที่ถือว่าทรัพยากรเป็นสิทธิของทรัพยากรร่วมกันของชุมชน

- ชุมชนที่สามารถรักษาป่าไว้ได้จะต้องมีระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน

และเป็นธรรม โดยจำแนกระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนออกเป็นประเด็นใหญ่ๆ ได้ 3 คือ หลักการจัดการ วิธีการจัดการ และรูปแบบของการจัดการทรัพยากร

1 หลักการจัดการ โดยทั่วไปแล้วระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนวางอยู่บนหลักการพื้นฐาน 4 ประการ คือ ประการแรก การยอมรับในเจตคติประเพณีและสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากร ประการที่สอง การคำนึงถึงผลประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกและความเป็นธรรมของสังคม ประการที่สาม ความยั่งยืนของระบบการผลิตและความสมดุลของระบบนิเวศ และประการที่สี่ การร่วมมือของสมาชิกทั้งหมดของชุมชน

2 วิธีการจัดการ วิธีการจัดการป่าชุมชนอาจจำแนกได้เป็น 3 ลักษณะคือ ประการแรก มีการจำแนกประเภทของป่าออกเป็นประเภทต่างๆและทำการกำหนดขอบเขตป่าของชุมชน รวมทั้งขอบเขตของป่าประเภทต่างๆอย่างชัดเจน ประเภทที่สอง มีการร่างกฎเกณฑ์และแนวทางการใช้ประโยชน์ให้สมาชิกชุมชนทราบ ประเภทที่สาม มีการประชุมปรึกษาหารือระหว่างสมาชิกของชุมชนเป็นครั้งคราว

3 รูปแบบการจัดการ แบ่งออกเป็น 3 ประเภทคือ

1 รูปแบบการจัดการตามจารีตประเพณี

2 รูปแบบการจัดการแบบประยุกต์

3 รูปแบบการจัดการที่เป็นขบวนการต่อรองทางการเมือง ในบริบทของการแย่งชิงทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างชุมชนกับรัฐและนายทุน บางครั้งรูปแบบของการจัดการทรัพยากรถูกปรับเปลี่ยนให้กายมาเป็นขบวนการต่อสู้ เพื่อพิทักษ์สิทธิของของชุมชนต่อต้านนโยบายของรัฐ โดยมีการจัดการรวมกลุ่มเพื่อสร้างแผนงานในการจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยชุมชนเองเพื่อสร้างอำนาจต่อรองทางการเมือง แนวคิดการจัดการป่าชุมชนได้กำหนดในรูปแบบการใช้ประโยชน์ของป่าแตกต่างกันออกไปตามภูมิประเทศ นิเวศวิทยาและสังคม สำหรับชุมชนที่จะเป็นผู้จัดการป่านั้นอาจจำแนกตามความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพาป่าได้ 3 ประเภท (กรมป่าไม้, 2540)

1 ชุมชนที่อยู่ในเกษตรกรรม เป็นพื้นที่ซึ่งอยู่ไกลจากแหล่งป่าไม้ มีความขาดแคลนไม้ใช้สอยในลักษณะต่างๆ เช่น ไม้เพื่อการก่อสร้าง ไม้เพื่อพลังงาน มีการแข่งขันที่ดินเพื่อกิจกรรมต่างๆ แหล่งป่าไม้จะมีขึ้นได้จึงเป็นแหล่งป่าไม้ที่อยู่บนที่ดิน ซึ่งมีการคุ้มครองและควบคุมโดยหน่วยงาน

2 ชุมชนที่อยู่ใกล้เขตป่าไม้ เป็นชุมชนที่มีการประกอบการเกษตรกรรมซึ่งอาจมีที่ดินไม่ ความต้องการที่ดินเพิ่มและในขณะเดียวกันได้อาศัยแหล่งป่าไม้ที่อยู่ใกล้เคียงเป็นที่พึ่งพทางด้าน ไม้ใช้สอย แหล่งอาหารยารักษาโรคแหล่งชับน้ำ

3 ชุมชนที่อยู่ในเขตป่าไม้ เป็นชุมชนที่มีชีวิตพึ่งพิงกับพื้นที่ป่าไม้ ต้องการให้ป่าไม้เป็น แหล่ง

อาหาร ยารักษาโรค แหล่งชับน้ำต่างๆ สำหรับรูปแบบป่าชุมชนที่จำแนกตามวัตถุประสงค์ในการรักษาพื้นที่ป่าไม้ไว้ นั้นแบ่งได้เป็น 2 รูปแบบ คือ ป่าชุมชนแบบดั้งเดิมกับป่าชุมชนที่พัฒนาขึ้นมาใหม่ (กรมป่าไม้, 2540)

1 ป่าชุมชนแบบดั้งเดิม เป็นป่าชุมชนที่ประชาชนได้รักษาพื้นที่ป่าธรรมชาติไว้โดยมีรูปแบบดั้งเดิมต่อไปนี้

1.1 ป่าคอนปู้ตาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ ป่าที่ประชาชน ได้ดูแลรักษา มีการตั้งศาลปู้ตาเป็นที่อยู่ของวิญญาณบรรพบุรุษ ในแต่ละปีชาวบ้านจะจัดพิธีเช่นไหว้ตามวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น

1.2 ป่าช้าในภาคเหนือ คือ ป่าเขตหมู่บ้านหรือวัดที่ใช้เป็นสถานที่เผาหรือฝังศพ

1.3 ป่าหัดนา คือ ป่าที่ชุมชนอนุรักษ์ไว้เพื่อป้องกันการพังทลายของหน้าดินหรือกรวดทรายไหลลงไปในพื้นที่ที่อยู่ติดพื้นที่นาหรือจะเป็นป่าพักรอให้ดินสภาพความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่นาเล็กๆ รอบบริเวณหมู่บ้านหรือพื้นที่นา

1.4 ป่าซับน้ำ คือ เป็นป่าที่ชาวบ้านดูแลรักษาไว้เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำสำหรับอุปโภคบริโภคและในการเกษตรของชุมชนแล้ว ไหลลงในแม่น้ำให้ชาวเมืองให้มีน้ำใช้ตลอดปี

1.5 ป่าธรรมชาติในวัด เป็นป่าที่ได้เก็บรักษาป่าธรรมชาติไว้เพื่อความร่มรื่นและใช้ปฏิบัติธรรม

1.6 ป่ากัณฑ์ เป็นป่าที่เก็บรักษาไว้เพื่อการห้ามล่าสัตว์ทุกประเภท ส่วนใหญ่ป่ากัณฑ์จะอยู่ในความดูแลของวัด หรือมีการกำหนดเป็นเขตห้ามล่าสัตว์ป่า

1.7 ป่าอนุรักษ์เพื่อพักผ่อนหย่อนใจ เป็นป่าที่เน้นรักษาสภาพป่าไว้ตามสภาพธรรมชาติ ป่าเหล่านี้จะมีจุดสนใจ เช่น ถ้ำ น้ำตก ให้ดูรักษาไว้เพื่อเป็นสาธารณะสมบัติให้ทุกคนใช้พักผ่อนหย่อนใจ

1.8 ป่าอนุรักษ์เพื่อเป็นแหล่งอาหารและใช้สอยอื่นๆ โดยทั่วไปประชาชนจะรักษาป่าใกล้เคียงหมู่บ้านไว้เพื่อการเก็บอาหาร เช่น เห็ด หน่อไม้ ผลไม้ ยาสมุนไพร พื้นที่ป่าได้ดูรักษาไว้เพื่อการใช้ประโยชน์ดังกล่าว ซึ่งบางครั้งเป็นแหล่งเสริมรายได้ให้กับประชาชนในหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เคียง

1.9 ป่าชุมชนที่มีลักษณะพิเศษอื่นๆเช่น ป่าพรุ (ภาคใต้) ป่าชายเลน (ชายทะเล) ป่าบุงป่าทาม (ภาคอีสาน) เป็นแหล่งอาหารประกอบอาชีพ เช่น หาปลา ทำประมงจระเข้ และเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ

2 ป่าชุมชนพัฒนา ป่าชุมชนแบบพัฒนา เป็นผลอันเกิดขึ้นมาจากการส่งเสริมให้สร้างป่าชุมชนขึ้นใหม่สำหรับหมู่บ้านเพื่อเป็นแหล่งทรัพยากรที่ชาวบ้านจะพึ่งพาอาศัยได้ เนื่องจากขาดแคลนแหล่งป่าไม้หรือแหล่งป่าใช้เดิมที่มีอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมไม่สามารถที่จะอำนวยประโยชน์ให้ได้ ป่าชุมชนที่พัฒนาขึ้นมาใหม่จะมีรูปแบบต่างดังนี้

2.1 ป่าปลูกรอบอ่างเก็บน้ำคือ ป่าชุมชนแบบพัฒนาที่ปลูกในที่สาธารณะบริเวณรอบอ่างเก็บน้ำ เพื่อป้องกันการพังทลายของดินและให้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ

2.2 ป่าปลูกสองข้างทาง เป็นการปลูกต้นไม้บริเวณ 2 ข้างทางเพื่อเป็นแนวถนนแนวกันลม เกิดร่มเงา ทั้งยังรักษาสภาพแวดล้อม

2.3 ป่าปลูกเป็นแปลงหรือเป็นหย่อม เนื่องมาจากสภาพขาดแคลนไม้ใช้สอยในชุมชนและเพื่อรักษาระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมให้กับหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงได้ร่วมมือปลูกต้นไม้ขึ้นมาเพื่อการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในลักษณะต่างๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม

2.4 ป่าปลูกในโรงเรียน เป็นป่าที่ปลูกใหม่ในบริเวณโรงเรียนเพื่อให้ความร่มรื่น เป็นแหล่งศึกษาพันธุ์และใช้ประโยชน์ของโรงเรียน

2.5 ป่าปลูกในวัด เป็นป่าที่ปลูกต้นไม้ขึ้นบริเวณวัดเพื่อให้เกิดความร่มรื่นเหมาะสมกับการปฏิบัติธรรม

นอกจากนั้นแนวทางการจัดการป่าไม้ที่ริเริ่มโดยชุมชน (Indigenous forestry) เริ่มต้นจากการทำงานของรัฐบาลในยุคแรกๆ ที่สนับสนุนให้ชุมชนท้องถิ่นร่วมจัดการป่าไม้นั้นมักจะไม่ได้ให้ความสนใจกับองค์กรของชุมชนที่มีอยู่แล้ว แต่มักตั้งองค์กรชุมชนขึ้นมาใหม่ โดยมีมุมมองหรือทัศนคติที่ว่าด้วยสาเหตุสองประการ ประการแรกเพราะไม่มีความรู้เกี่ยวกับป่า จึงควรต้องสอนคนเหล่านี้ให้รู้ถึงความสำคัญของป่า ประการที่ 2 มาจากสมมุติฐานที่เชื่อว่าทรัพยากรที่เป็นทรัพย์สินส่วนรวมดังเช่นป่าไม้นี้ (Common property resources) จะต้องถูกใช้ประโยชน์ จนต้องเสื่อมโทรมลงในที่สุด เพราะไม่มีใครดูแลและไม่มีการลงโทษ (sanction) กัน ทัศนคติเช่นนี้ตั้งอยู่บนฐานของแนวคิดโศกนาฏกรรมของทรัพย์สินส่วนรวม (Tragedy of the commons) ของนักชีววิทยาชื่อ ฮาร์ดีน (อ้างในสมศักดิ์, 2550) แต่ต่อมาก็มีคนค้านแนวคิดของฮาร์ดีนเช่น การขาดการลงโทษนั้นไม่จริง เพราะมีหลายกรณีที่ชุมชนมีการลงโทษกัน ซึ่งสามารถพบเห็นได้ในหลายหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังกล่าวถึง แนวคิดเรื่องทรัพยากรส่วนรวมของฮาร์ดีนนี้อาจทำให้สับสนโดยที่ฮาร์ดีนเองก็สับสนระหว่างคำที่ว่า ทรัพยากรที่ใครๆ ก็สามารถเข้าถึงใช้ประโยชน์ได้ ที่เรียกว่า open access กับทรัพยากรส่วนรวม (common property) ที่มีกลุ่มคนจัดการให้มีการใช้ประโยชน์ได้ และใช้ได้ในบางผลผลิตเท่านั้น ฮาร์ดีนนี้น่าสนใจผิดตรงที่มองข้ามความเป็นจริงที่ว่าชาวบ้านไม่ได้มีชีวิตแบบต่างคนต่างอยู่ แต่ชาวบ้านก็สามารถรวมกลุ่มกัน เพื่อควบคุมการใช้ทรัพยากรสาธารณะได้ หรือพูดอีกนัยหนึ่งว่า ชุมชนก็สามารถสร้างกฎกติกา ในการใช้ทรัพยากรหรือที่เรียกว่าสร้างสถาบัน (institution) ขึ้นมาได้เช่นกัน เราสามารถพบเห็นกรณีต่างๆ ที่ชุมชนดูแลรักษาป่าโดยพวกเขาทำกันเองในหลายๆ ประเทศรวมทั้งในประเทศไทย เช่น ป่าชุมชนบ้านทุ่งยาว ตำบลศรีบัวบาน จังหวัดลำพูน ที่มีอายุมานานกว่า 80 ปี อันเป็นป่าชุมชนแรกๆ ที่มีการกล่าวถึงในประเทศไทย โดยมีกลุ่มเหมืองฝายรวมตัวกันรักษาป่าน้ำซับ หรือน้ำจืดและมีการจัดการจัดสรรน้ำกันอย่างเท่าเทียมกัน และที่อื่นๆ อีกหลายแห่งในภาคเหนือและอีสานใต้ (สมศักดิ์, 2550)

เสน่ห์ และคณะ (2536) ได้กล่าวถึงเงื่อนไขการเกิดและความสำเร็จของป่าชุมชนว่ามี 8 ประการ คือ

1 ชุมชนมีความเป็นชุมชนสูงคือ มีรูปแบบและความเข้มข้นของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกของชุมชน สะท้อนออกมาในรูปอุดมการณ์ พิธีกรรมที่ยึดถือและร่วมกันปฏิบัติ

2 ชุมชนจะต้องมีทรัพยากรดิน น้ำ ป่า อยู่ในสภาพที่ใช้ได้และยังมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับการผลิตในภาคการเกษตร โดยมีศักยภาพพอที่จะพลิกฟื้นให้คืนกลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ได้อย่างยั่งยืน

3 การมีผลประโยชน์ร่วมกันเช่น เป็นแหล่งอาหาร เชื้อเพลิง และของป่าเป็นต้น

4 ชุมชนจะต้องมีจิตสำนึกในการรักษาป่ามีความเข้มแข็งและลึกซึ้งมากกว่า การมีผลประโยชน์ร่วมกันเท่านั้น ซึ่งอาจมีเงื่อนไขเกิดจากประเพณี ความเชื่อและการผลิตซ้ำของอุดมการณ์สืบทอดกันมา หรือเกิดจากความจำเป็นในการป้องกันและรักษาระบบนิเวศ หรือเกิดจากการต่อต้านการรุกรานจากภายนอกเช่น การต่อต้าน โครงการรัฐ การแย่งชิงทรัพยากรจากชุมชนใกล้เคียง เป็นต้น

5 ชุมชนจะต้องมีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็งที่จะควบคุม รักษากฎระเบียบ และสามารถปรับภูมิปัญญาและจารีตท้องถิ่นให้เข้ากับสถานการณ์ การเมือง สังคม เศรษฐกิจที่จะเปลี่ยนแปลง

6 ชุมชนมีการจัดตั้งองค์กรประชาชนที่มีความรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสม ซึ่งมีทาบงบนพื้นฐานของภูมิปัญญาดั้งเดิม จารีตประเพณี และประสบการณ์ที่ถ่ายทอดกันเอง

7 ชุมชนจะต้องมีจารีตของการจัดการทรัพยากรที่ถือว่า ทรัพยากรเป็นสิทธิและทรัพย์สินร่วมของชุมชน โดยชุมชนมีสิทธิในการดูแล จัดการ และออกกฎเกณฑ์ เพื่อผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม

8 ชุมชนที่สามารถรักษาป่าไว้ได้จะต้องมีระบบการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืนและเป็นธรรมใน 3 ประเด็นคือ หลักการจัดการ วิธีการจัดการและรูปแบบการจัดการทรัพยากรการศึกษาในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าชุมชน

(Seri et al, 1986 อ้างใน อานันท์, 2544) ซึ่งความเป็นชุมชนดังกล่าวจะมีการรวมหมู่ทางสังคมและวางอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์อย่างน้อย 5 ประการคือ

1 อุดมการณ์อำนาจเกี่ยวกับความคิดว่าด้วยการนับถือผี เช่น การนับถือผีฝ่ายที่เป็นศูนย์รวมของกลุ่ม ที่ร่วมกันจัดการเกี่ยวกับชลประทาน ซึ่งเป็นระดับความสัมพันธ์ที่บางครั้งอาจไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะในเขตของหมู่บ้าน ผีฝ่ายบางแห่งจะควบคุมดูแลความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่หลายหมู่บ้านได้ ขึ้นอยู่กับบริเวณของพื้นที่รับน้ำ

2 พิธีกรรมในการสืบทอดอุดมการณ์ เป็นปฏิบัติการร่วมกันของกลุ่ม เพื่อสืบทอดอุดมการณ์ จะมีทั้งในระดับครอบครัวเครือญาติ และหมู่บ้าน โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่วัดและในช่วงเวลาต่างๆ ของวิถีชีวิต

3 อำนาจในการจัดการทรัพยากรร่วมกันบนพื้นฐานความคิดหน้าหมู่บ้าน เป็นสิทธิอำนาจตามประเพณีของชุมชน ที่ถือว่าชุมชนมีสิทธิการใช้ หากชุมชนจัดการดูแลรักษา ในหมู่บ้านจะมีของหน้าหมู่บ้านหลายอย่างซึ่งถือว่าเป็นของส่วนรวม ป่าชุมชนก็เป็นรูปแบบหนึ่งของหน้าหมู่บ้าน หรือป่าของหมู่บ้านจะเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านช่วยกันดูแลและใช้ประโยชน์ เช่น เป็นต้นน้ำ หรือเก็บของป่าพื้นที่เช่นนี้ในอดีต ไม่มีขอบเขตแน่นอน แต่ในปัจจุบันเริ่มมีการกำหนดขอบเขต เพื่อป้องกันการบุกรุกจากคนภายนอก หลายหมู่บ้านได้ร่วมกันต่อต้านผู้บุกรุกที่เข้ามาตัดต้นไม้ หรือสัมปทานไม้ ซึ่งให้เห็นประเพณีท้องถิ่นที่อนุญาตให้ผู้ดูแลรักษาได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน ไม่ใช่เป็นของสาธารณะที่เปิดให้คนไปใช้ ประเพณีในการรักษาป่าของบางหมู่บ้านก็เลิกไปเมื่อถูกคนอื่นครอบครองทำให้ขาดความรู้สึกมีส่วนร่วม บางหมู่บ้านก็กลับมาปฏิบัติใหม่ บางหมู่บ้านไม่เคยมีก็สร้างขึ้นมาแสดงว่าประเพณีนี้สามารถผลิตซ้ำหรือผลิตใหม่ได้ ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขว่า ชุมชนจะมีส่วนร่วมและได้ประโยชน์หรือไม่ ดังนั้นของหน้าหมู่บ้านจึงไม่ใช่เรื่องตายตัวที่ไม่เปลี่ยนแปลง

4 ภูมิปัญญา หรือความรู้ก็ถือว่าเป็นของหน้าหมู่บ้าน เช่นกัน เช่น ความรู้ด้านศิลปะความรู้ในด้านการผลิตต่างๆ ความรู้เหล่านี้ถือเป็นศักดิ์ศรีของชาวบ้าน ซึ่งสะท้อนการรวมพลังของความเป็นชุมชน

5 องค์กรและเครือข่ายของความสัมพันธ์ แสดงลักษณะการรวมหมู่ที่มองเห็นผ่านบทบาทของผู้นำเช่น ผู้นำพิธีกรรม ปู่จารย์ ดั้งข้าว พ่อบ้านและแก่ฝ่าย ซึ่งจะสามารถระดมคนมาร่วมกันได้ในระดับต่างๆ ในการดำเนินการ และจัดพิธีกรรมของชุมชน (อานันท์, 2544)

นอกจากนั้นกรมป่าไม้ (2540) ได้เสนอแนวคิด เรื่องการจัดการป่าชุมชนว่า ป่าไม้เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญที่เอื้ออำนวยประโยชน์ต่อมนุษยชาติทั้งทางตรงและทางอ้อม การขยายตัวของจำนวนประชากร การพัฒนาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองทำให้มีการใช้สอยทรัพยากรป่าไม้เพิ่มมากขึ้น พื้นที่ป่าไม้ที่ถูกบุกรุกทำลายลงอย่างต่อเนื่อง จึงก่อให้เกิดความเสียหายส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อมโดยส่วนรวม ประกอบกับภายหลังเริ่มเป็นที่ยอมรับแล้วว่าการดำเนินการจัดการและรักษาทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า โดยความพยายามของเจ้าหน้าที่รัฐเพียงฝ่ายเดียวไม่สามารถสัมฤทธิ์ผลได้ รวมทั้งแนวความคิด การใช้ประโยชน์แบบยั่งยืนได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในสังคมปัจจุบันมีการแสวงหาแนวทางและรูปแบบการจัดการที่เหมาะสม โดยให้ความสำคัญต่อชาวบ้านผู้อยู่ใกล้ชิดป่าที่สุดและได้พึ่งพิงอาศัยป่าไม้ในการดำรงชีวิตให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลรักษาป่าและการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ใกล้หมู่บ้าน

เพื่อผลประโยชน์ของชาวบ้านเป็นสำคัญในรูปของป่าชุมชนและได้สรุปหลักการที่สำคัญของป่าชุมชนไว้ 4 ประการ คือ ประการแรก เป็นการจัดการเพื่อรักษาไว้ ซึ่งระบบนิเวศวิทยาของชุมชนและของประเทศโดยรวม ประการที่สอง เพื่อตอบสนองต่อเศรษฐกิจในการยังชีพของชุมชน ประการที่สาม เป็นการธำรงรักษาไว้ซึ่งความเชื่อและวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ป่า และประการสุดท้าย สิทธิในการดูแลรักษาจัดการประโยชน์จากป่าชุมชน เป็นสิทธิ ร่วมของทั้งชุมชน

ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (2541) กล่าวว่า ป่าชุมชนคือป่าที่ตอบสนองความต้องการของประชาชน ป่าชุมชนเป็นป่าที่จัดการตามขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น ประชาชนเก็บหาผลผลิตจากป่าไม้ โดยใช้วิธีการที่ไม่ทำลายป่า พูดอย่างง่าย ๆ ก็คือ การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นและจัดการอย่างมีถาวรภาพให้ยั่งยืนถาวร ซึ่งก็คงเป็นป่าขนาดเล็กๆ ที่อยู่ใกล้หมู่บ้านมีไว้เพื่อใช้สอย เพื่อรักษาสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น แต่ไม่ใช่อุตสาหกรรมขนาดใหญ่ การดำเนินการพัฒนาป่าชุมชนควรถูกนำไปสู่การปฏิบัติมากขึ้น ขณะนี้ยังช้าอยู่มาก มีหลายแห่งที่ประชาชนพร้อมแต่รัฐไม่พร้อม คนของรัฐไม่พร้อม เพราะคนของรัฐมักคิดว่าทุกอย่างเป็นของฉัน ป่าเป็นของฉันฉันต้องเป็นคนจัดการ บางคนคิดว่าให้เขามาช่วยรักษาป่าโดยตั้งกำหนด ผู้ใหญ่บ้านเป็นเจ้าหน้าที่ป้องกันรักษาป่า เรียกเขามาให้ความร่วมมือ แต่พอถึงตอนตัด กลับให้บริษัทเอกชน เข้ามาตัด คุณมีหน้าที่รักษาอย่างเดียวนะ เรื่อง ตัดให้คนอื่น เรียกร้องให้เขารักษาป่า แต่ไม่เคยคิดว่าเขาควรจะได้อะไร สิ่งสำคัญที่สนับสนุนให้เกิดป่าชุมชนก็คือ การให้ชาวบ้านได้รับผลประโยชน์จากสิ่งที่เขากระทำ ซึ่งไม่ได้หมายถึงตัวไม้ แต่อาจเป็นการช่วยให้ป่าข้างบ้านเขาอยู่ช่วยรักษาน้ำซับ หรือ แหล่งต้นน้ำ การให้เกียรติ ยกย่องชาวบ้านก็เป็นอีกสิ่งหนึ่ง จะเห็นได้ว่าชาวทุ่งยาวเขาภูมิใจในตัวเองสำหรับที่อื่นๆ จังหวัดควรจะให้เกียรติหมู่บ้าน ชุมชนที่รักษาป่า ถึงวันต้นไม้แห่งชาติ รู้จักเชิญหมู่บ้านเหล่านี้ไปพูด ให้อำเภอ ให้อำเภอทำโลโก้สักอันให้เขา พอผู้ใหญ่บ้านกลับไปคราวนี้ ชาวบ้านคงช่วยปลูกป่ากันนำคุณและข้อสำคัญอีกประการควรจะมีกฎหมายป่าชุมชนออกมาเพื่อเอื้ออำนวยให้ประชาชนมีสิทธิในการจัดการรักษาป่า ทุกวันนี้ยังผิดกฎหมายอยู่ อย่างทุ่งยาวที่ในป่านั้นเป็นป่าสงวน มีสิทธิอะไรไปปรับ ไปห้ามคนอื่นตัดไม้ ถ้าเพื่อมีการสัมปทานที่ตรงนั้นคนได้สัมปทานก็ตัดได้ ชาวบ้านไม่มีทางค้าน เพราะว่าป่าชุมชนไม่มีอะไรรองรับ ต้องมีกฎหมายออกมา การรับรองเรื่องป่าชุมชนเท่ากับสนับสนุนให้เขามีประชาธิปไตย รู้จักตัดสินใจโดยตัวเอง

จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนนั้น จะเห็นได้ว่า ป่าชุมชนคือป่าที่ตอบสนองความต้องการของประชาชน ป่าชุมชนเป็นป่าที่จัดการตามขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น ชุมชนสามารถเก็บหาผลผลิตจากป่าไม้ โดยใช้วิธีการที่ไม่ทำลายป่า ก็คือ การให้

ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นและจัดการอย่างมีธรรมาภิบาลให้ยั่งยืนถาวร ซึ่งเป็นป่าขนาดเล็กๆ ที่อยู่ใกล้หมู่บ้านมีไว้เพื่อใช้สอย เพื่อรักษาสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น แต่ไม่ใช่อุตสาหกรรมขนาดใหญ่ การดำเนินการพัฒนาป่าชุมชนควรถูกนำไปสู่การปฏิบัติมากขึ้น จะเห็นได้จากการศึกษาแนวคิดเรื่องการจัดการป่าชุมชน สิ่งสำคัญที่สนับสนุนให้เกิดป่าชุมชนก็คือ การให้ชาวบ้านได้รับผลประโยชน์จากการจัดการป่าชุมชน คือได้ประโยชน์จากการเก็บหาของป่า และการใช้ประโยชน์อื่นๆ นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งต้นน้ำ การจัดการป่าชุมชนที่ดีต้องมาจากการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งเป็นแนวคิดที่สามารถนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาการจัดการป่าชุมชนของเผ่าม้งในหมู่บ้านล่องถัน ได้เป็นอย่างดี

แนวคิดการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม

ความหมายของการมีส่วนร่วม

ปัจจุบันในการดำเนินการแก้ไขปัญหาป่าไม้ ทั้งรัฐและเอกชนต่างพยายามแสวงหาแนวทางแก้ไขที่เหมาะสม เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชนมากที่สุด ทุกฝ่ายต่างให้ความสำคัญกับแนวคิด เรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการแก้ไขปัญหาดังกล่าวยิ่งขึ้นในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ จึงได้นำแนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมมาใช้เป็นกรอบแนวคิด เพื่ออธิบายคุณลักษณะของประชาชนและองค์กรในท้องถิ่นที่เข้าร่วมในการบริหารและจัดการป่าชุมชนของตนเองเพื่อให้ทราบถึงความหมายองค์ประกอบ และปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วม ก่อนที่จะนำไปเป็นกรอบและแนวทางในการศึกษาดังต่อไปนี้

เสนห์ (2527) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนว่าที่แท้จริงนั้นคือการที่ประชาชนมีโอกาสอย่างอิสระ ปราศจากการแทรกแซง ครอบงำ บังคับให้ได้พัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดแจงใช้ ควบคุม ระดมทรัพยากร และปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชน มาใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีพตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกของสังคมเป็นการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปของการตัดสินใจที่จะกำหนดวิถีชีวิตของตนเองอย่างเชื่อมั่นเพื่อเป้าหมายแห่งการพึ่งตนเองได้ในที่สุด สอดคล้องกับ ทวีทอง (2527) ที่กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนคือ การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนเอง ในการจัดการกระจายทรัพยากร และปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม โดยได้พัฒนาการรับรู้ และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกในรูปแบบการตัดสินใจการกำหนดชีวิตอย่างเป็นตัวของตัวเอง

ทำนอง (2551) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า การมีส่วนร่วมหมายถึง การทำงานร่วมกันเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพความคิด ความเชื่อ และความยึดมั่น

ของแต่ละบุคคล แต่ละหน่วยงาน แต่ละองค์กร อีกทั้งยังขึ้นอยู่กับกาลเวลาแต่ละยุค แต่ละสมัยอีกด้วย การมีส่วนร่วมเป็นหัวใจของการเสริมสร้างพลังการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม (Teamwork) ที่มีประสิทธิภาพในการพัฒนา เพราะการมีส่วนร่วมทำให้ผู้เกี่ยวข้องหรือผู้มีส่วนร่วมเข้าใจสถานการณ์ และอุทิศตนมากยิ่งขึ้น เพื่อการเปลี่ยนแปลงและการพัฒนา

รูปแบบของการมีส่วนร่วม

ตามแนวคิดของ World Health Organization อ้างโดย อนงค์ (2535) กล่าวว่ารูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนจะต้องประกอบด้วยกระบวนการ 4 ขั้นตอน คือ

- 1 การวางแผน (Planning) ประชาชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ จัดลำดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมาย กำหนดการใช้ทรัพยากร กำหนดวิธีการติดตามประเมินผลและการตัดสินใจ
- 2 การดำเนินกิจกรรม (Implementation) ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการ และการบริหารการใช้ทรัพยากร มีความรับผิดชอบในการจัดสรร การควบคุมการเงิน และบริหาร
- 3 การใช้ประโยชน์ (Utilization) ประชาชนมีความสามารถนำเอากิจกรรมมาใช้ประโยชน์ได้ เป็นการเพิ่มระดับของการพึ่งพาตนเอง และการควบคุมทางสังคม
- 4 การได้รับผลประโยชน์ (Obtaining benefits) ประชาชนต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นที่เท่ากัน

องค์การสหประชาชาติ (1981) อ้างโดย อนงค์ (2535) ได้รวบรวมรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ 3 รูปแบบ คือ

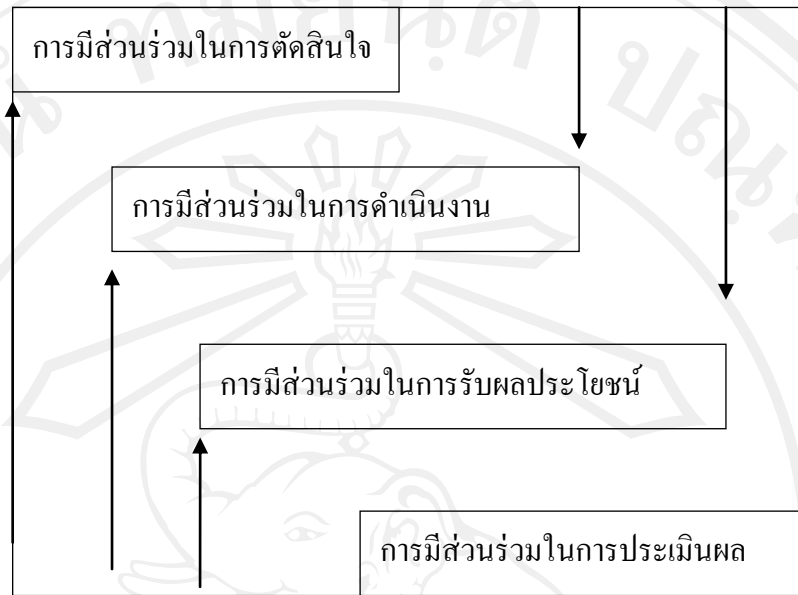
- 1 การมีส่วนร่วมแบบเป็นไปเอง (Spontaneous) เป็นการอาสาสมัครหรือรวมตัวกันเอง
- 2 การมีส่วนร่วมแบบชักนำ (Induced) เป็นการเข้าร่วมโดยความต้องการ ความเห็นชอบ หรือการสนับสนุนโดยรัฐบาล
- 3 การมีส่วนร่วมแบบบังคับ (Coercive) เป็นการเข้าร่วมภายใต้การจัดการของเจ้าหน้าที่รัฐหรือโดยการบังคับโดยตรง

Cohen และ Uphoff (1977) อ้างโดย รัชชก (2549) ได้แบ่งระดับขั้นของการมีส่วนร่วมมี 4 ระดับ ดังนี้

- 1 การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making)
- 2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ (Implementation)
- 3 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (Benefit)
- 4 การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation)

เพื่อช่วยให้เข้าใจระดับขั้นของการมีส่วนร่วมได้ง่ายขึ้น จึงขอนำเสนอวงจรของการมี

ส่วนร่วมในภาพที่ 2

ภาพที่ 2 วงจรการมีส่วนร่วม

ที่มา: Cohen และ Uphoff (1977) อ้างใน รัชนก (2549)

แนวคิดการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

การจัดการป่าชุมชนของชุมชนอย่างยั่งยืน มีรูปแบบที่แตกต่างกันหลากหลายออกไปตามแต่เงื่อนไขทางภายนอก และสภาพการณ์ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของแต่ละพื้นที่ ซึ่งการแบ่งรูปแบบการจัดการป่าชุมชนออกได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1) รูปแบบการจัดการตามจารีตประเพณี หมายถึงการนำเอาอุดมการณ์ความเชื่อ และวิถีคิดตามประเพณีมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกฎเกณฑ์ หมายถึง การนำเอาอุดมการณ์ความเชื่อ และวิถีคิดตามประเพณีมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกฎเกณฑ์ที่ใช้ในการจัดการและที่ดินของหมู่บ้านที่ผสมผสานไปกับวิถีชีวิต ระบบการผลิต และการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน 2) รูปแบบการจัดการแบบประยุกต์ ในพื้นที่บางแห่งที่สิทธิชุมชนไม่ได้รับการยอมรับหรือถูกละเมิดจบบ้าง เช่น มีความขัดแย้ง และการแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอกสูง หรือพื้นที่ที่มีพลังกดดันต่อป่าค่อนข้างมาก เช่น มีการลักลอบตัดไม้ หรือ ในบางพื้นที่ป่าเริ่มเสื่อมสภาพชาวบ้านอาจนำเอารูปแบบ และวิธีการจัดการแบบอื่นมาประยุกต์ใช้ร่วมกับการจัดการตามจารีตประเพณีบางพื้นที่อาจมีการประยุกต์ความคิดใหม่ ๆ จากคำแนะนำของพระสงฆ์ องค์กรพัฒนาเอกชน และเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นต้น 3) รูปแบบการจัดการที่เป็นขบวนการต่อรองทางการเมือง การแย่งชิงทรัพยากรโดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างชุมชนกับรัฐ และนายทุน บางครั้งรูปแบบของการจัดการทรัพยากรถูกปรับเปลี่ยนให้กลายมาเป็นขบวนการต่อสู้

เพื่อพิทักษ์สิทธิของชุมชน และต่อต้านนโยบายของรัฐ เช่น การต่อสู้กับสัมปทานไม้ การประกาศเขตอุทยาน เป็นต้น โดยมีการจัดกิจกรรมกลุ่มเพื่อสร้างแผนงานในการจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยชุมชนเองเพื่อสร้างอำนาจต่อทางการเมือง

ข้อมูลในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านล้องล้น เมืองหลวงพระบาง

สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เป็นประเทศที่มีภูเขา และมีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ซึ่งเป็นพื้นฐาน อันดีให้แก่การพัฒนาเศรษฐกิจสังคมของประเทศชาติ ซึ่งประเทศลาวมีประชากรประมาณร้อยละ 80 ที่อาศัยอยู่ในเขตชนบทมีอาชีพเป็นชาวเกษตรกรที่ยากจน และอาศัยทรัพยากรธรรมชาติเป็นต้นตอ ในการเลี้ยงชีพ การพัฒนาชนบทเป็นเป้าหมายหลัก ของแผนยุทธศาสตร์ การเติบโตและลดผ่อนความยากจนแห่งชาติของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว นโยบายการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่น และการหันเอาแขวงเป็นหัวหน้าหน่วยยุทธศาสตร์ เมืองเป็นหัวหน้าหน่วยแผนการงบประมาณ และบ้านเป็นหัวหน้าจัดตั้งปฏิบัติเป็นแนวทางหลัก ในการจัดตั้งปฏิบัติยุทธศาสตร์ และแผนงานลดผ่อนความยากจนของ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (องค์กรแคร้, 2548). ประชาชนลาวในเขตชนบทดำรงชีวิตโดยการนำใช้ไม้เพื่อก่อสร้างบ้าน ไม้พื้น เส้นใย ยารักษาโรค และอาหาร นอกนั้น อยู่บางแขวงบางท้องถิ่นในเขตชนบทอาศัยป่าไม้เป็นแหล่งรายรับต้นตอ โดยเฉพาะคือเครื่องป่าของดง ที่สร้างรายรับหลายกว่าครึ่งหนึ่งของรายรับทั้งหมดของครัวเรือน นอกนี้ทรัพยากรป่าไม้ยังช่วยอนุรักษ์ดิน น้ำ และช่วยลดผ่อนภัยน้ำท่วม ภัยแห้งแล้ง และสร้างเงื่อนไขให้ แก่การก่อสร้างพลังงานไฟฟ้า น้ำตก และ หนองน้ำสะอาด ให้แก่มนุษย์เรอีกด้วย การคุ้มครองป่าไม้ ของโครงการเอาแนวความคิดของประชาชน และ การใช้ป่าไม้ที่มีอยู่ในปัจจุบันเป็นการใช้แบบยั่งยืน

มาถึงปัจจุบัน สภาพป่าไม้ยู่ลาวได้มีการเปลี่ยนแปลง: เพราะความยากจนที่สืบเนื่องมาจากการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากร ในขณะที่การผลิตข้าว และพืชขาดๆอย่างอื่น เพื่อการบริโภคยังไม่เพียงพอกับความต้องการ ฉะนั้นการถางป่าทำอะไรเป็นสิ่งที่ปราศจากไม่ได้ และสาเหตุต่อมาคือไฟไหม้ลามป่า สาเหตุนี้คือการซุกคั่นไม้เกินความสามารถครอบครองของป่าไม้ และการซุกคั่นไม้ที่ขาดการสำรวจ และจัดสรร สาเหตุที่สามคือเกิดจากการคุ้มครอง และความสามารถของภาครัฐยังจำกัดหลายด้านเช่น จำนวนคน อุปกรณ์ และงบประมาณ การวางแผน ชี้นำ ติดตามตรวจสอบ และการจัดตั้งปฏิบัติ แผนพัฒนาป่าไม้ การนำใช้ที่ดินให้เหมาะสมกับท้องถิ่น ยังไม่เข้มแข็งรวมทั้งนิติกรรม และระเบียบยังไม่ปฏิบัติได้อย่างครบถ้วน และเพียงพอ ความเข้าใจของเกษตรกรยังไม่เข้าใจลึกเท่าไร

กระทรวงกลาโหม และป่าไม้ (2005) การคุ้มครองป่าไม้ขึ้นบ้าน ก็มีส่วนหนึ่งของการพัฒนา การดำรงชีวิตของชาวชนบท ฉะนั้น จึงทำให้การคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติขึ้นบ้านมีระบบการวางแผนการใช้ที่ดินแบบมีส่วนร่วมร่วมกับชาวบ้าน ในการสร้างแผนคุ้มครองไม้ เพื่อประโยชน์ร่วมกัน และ สร้างระบบส่งเสริมตามความต้องการของประชาชน

ในปี พ.ศ.2542 องค์กรศึกษามนุษย์นิเวศเขตสูง (NGO เวียดนาม) ได้เข้ามาทำงานอยู่ในสปป ลาว ซึ่งมีวัตถุประสงค์ คำนึงว่าด้านมนุษยนิเวศเขตสูง เกี่ยวข้องกับการสร้างบ้านให้เป็นตัวแบบในการพัฒนาวัฒนธรรมชุมชนเพิ่มความสามารถ ในการคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน และผลักดันการนำใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านผสมผสานกับเทคนิคใหม่ ในการผลิตกิจกรรมและป่าไม้พร้อมปรับปรุงพื้นฐาน โครงสร้างให้มั่นคง

ในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2546-2548 องค์กรศึกษามนุษย์นิเวศเขตสูง ได้อุปถัมภ์ทางด้านเงินทุนเข้าในการจัดตั้งปฏิบัติ โครงการคุ้มครองป่าไม้บ้าน อยู่บ้านล้อมถิ่น เมืองและแขวงหลวงพระบาง (องค์กรศึกษานิเวศเขตสูง, 2005) นอกจากนี้ นั้นยังอ้างอิงในการใช้ระเบียบ

- 1 กฎหมายป่าไม้ฉบับเลขที่ 01/96 ลงวันที่ 11/10/96
- 2 กฎหมาย ว่าด้วยที่ดินฉบับปรับปรุงเลขที่ 04/สพข ลงวันที่ 21/10/2003
- 3 กฎหมาย ว่าด้วยดินกสิกรรมเลขที่ 01/98/สพข ลงวันที่ 10/10/1998
- 4 กฎหมาย ว่าด้วยน้ำและทรัพยากรน้ำฉบับเลขที่ 02/96 ลงวันที่ 10/10/1996
- 5 กฎหมาย ว่าด้วยการปกป้องรักษาสิ่งแวดล้อมฉบับลงวันที่ 3/04/1999
- 6 รัฐบัญญัติของประธานสภาว่าด้วยภาษี ที่ดิน ฉบับเลขที่ 03/สปป ลงวันที่ 18/8/2000
รัฐดำรัสว่าด้วยการจัดตั้งปฏิบัติบัญญัติของนายกรัฐมนตรีเลขที่ 150/นย ลงวันที่ 22/10/2000 บท
แนะนำเกี่ยวกับการจัดตั้งปฏิบัติรัฐดำรัสของกระทรวงการเงินเลขที่ 1665/ก.ง ลงวันที่ 6/11/2000
และคำสั่งแนะนำเพิ่มเติมเกี่ยวกับการจัดตั้งปฏิบัตินโยบายที่ดินใหม่ ฉบับที่ 715/ก.ง ลงวันที่
23/04/2004
- 7 รัฐดำรัสว่าด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นยา ของนายกรัฐมนตรีฉบับที่ 155/นย ลงวันที่
30/09/2003
- 8 บรรดาระเบียบการของกระทรวงกลาโหมและป่าไม้ซึ่งเน้นระเบียบป่าไม้บ้านฉบับที่
535/กป วันที่ 18/06/2000 ระเบียบการคุ้มครองป่า สวงง-สัตว์น้ำ-สัตว์ป่า ฉบับที่ 360/กป วันที่
8/12/2003 ข้อกำหนดว่าด้วยขนาดหวัดรอบอายุตัดป่าไม้ยืนต้นจากป่าธรรมชาติ ฉบับที่ 60/กป วันที่
24/02/2003 ระเบียบว่าด้วยการคุ้มครองการคั่นคว่าไม้ และผลิตป่าไม้ ฉบับที่ 221/กป วันที่
13/10/2000

9 ตามระเบียบบ้านที่ปฏิบัติมาก่อนตามประเพณี

10 คำสั่งแนะนำของท่านผู้ว่าอำเภอเมืองหลวงพระบางฉบับที่ 388/จม หลบ วันที่ 21/11/2005 ว่าด้วยการตรวจสอบและเก็บกั้วัตถุระเบิดและอาวุธสงคราม

11 อิงตามคำสั่งแนะนำของผู้ว่าการอำเภอเมืองหลวงพระบาง ฉบับเลขที่ 391/จม.หล.บ ลงวันที่ 22/11/2005 ว่าด้วยการขึ้นทะเบียนเครื่องมือและควบคุมการขุดค้นไม้

12 อิงตามการตกลงเห็นชอบในการประชุมร่วมกับหมู่บ้านต่างๆและบุคคลเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรร่วมกันของบ้านล่องตัน วันที่ 7/12/2005

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สันจิตา (2540) ได้ทำการศึกษาเรื่องความร่วมมือในการจัดการป่าระหว่างรัฐกับวัด: กรณีศึกษา ป่าชุมชนวัดพระธาตุดอยจอมแจ้ง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่เป็นการศึกษาทางเลือกหนึ่งในการแก้ไขความขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชนในการจัดการป่าโดยเลือกชุมชนที่กำลังเผชิญปัญหาการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม และการขยายอิทธิพลเมืองเป็นกรณีศึกษา โดยให้ความสนใจในประเด็นของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการผลิต ลดการพึ่งพาการเกษตรและป่าลง หันไปพึ่งพาการผลิตในภาคอุตสาหกรรมและบริการมากขึ้นตลอดจนเผชิญกับการเคลื่อนย้ายของแรงงานออกจากหมู่บ้าน เพื่อไปทำงานในเมืองมากขึ้น จะยังมีศักยภาพในการดูแลรักษาป่าหรือไม่ ซึ่งผลการศึกษาคือความสัมพันธ์ของคนในชุมชนบ้านตลาด ขี้เหล็กในด้านความร่วมมือร่วมใจกันทำกิจกรรมส่วนรวม มีค่อนข้างน้อยกว่าหมู่บ้านป่าชุมชนแห่งอื่นๆ ทั้งนี้เป็นเพราะโครงสร้างทางเศรษฐกิจเปลี่ยนไป อาชีพหลักของคนในหมู่บ้านไม่ได้ขึ้นกับการเกษตร แรงงานรับจ้างมีสัดส่วนถึงสองในสามของชาวบ้านทั้งหมด แรงงานเหล่านี้ไปทำงาน ในหมู่บ้านในพื้นที่ใกล้เคียง ตลอดจนในตัวเมืองเชียงใหม่ โดยการไปเข้าเย็นกลับ ดังนั้น โอกาสที่แรงงานรับจ้างเหล่านี้จะร่วมกิจกรรมของหมู่บ้านมีค่อนข้างน้อย เมื่อเทียบกับกลุ่มชาวบ้านกลุ่มอื่นๆในแง่ของกลุ่มชาวบ้านที่พอจะมีศักยภาพในการจัดการป่านั้น กลุ่มเกษตรกรกรกลับเป็นกลุ่มที่มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมส่วนรวมได้มากกว่ากลุ่มอื่นๆ แม้ว่าการเกษตรจะลดความสำคัญลงก็ตาม หมู่บ้านตลาดขี้เหล็กนี้ผลิตข้าวเพื่อบริโภค แต่ข้าวไม่เหลือมากสำหรับขาย แม้ว่าการเกษตรได้อาศัยน้ำใช้ในการเกษตรจากอ่างเก็บน้ำของหน่วยงานเร่งรัดพัฒนาชนบท และศูนย์ศึกษาการพัฒนา ห้วยฮ่องไคร้ ก็ตาม แต่ความจำเป็นต้องใช้น้ำจากลำห้วยก็ยังมิอยู่ ดังนั้น ชุมชนยังคงต้องพึ่งพาป่าในด้านต้นน้ำลำธาร และแหล่งอาหารและไม้ฟืนอยู่ แม้ว่าแรงกดดันทางเศรษฐกิจที่มีต่อที่ดินในป่าจะลดลง แต่พลังของชุมชนในการรักษาป่ายังไม่เข้มแข็งเท่าที่ควร เพราะวิถีชีวิตของชาวบ้านส่วนมากเปลี่ยนไปแล้ว ตามลักษณะอาชีพ ความพยายามอนุรักษ์ป่าของพระสงฆ์และผู้นำชุมชน จึงไม่ได้รับ

การตอบสนองจากชุมชนมากเท่าที่ควร หมู่บ้านที่อยู่ใกล้เมือง และมีเงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจที่เปลี่ยนไปเช่นนี้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความช่วยเหลือของรัฐบาลเข้าไปช่วยสนับสนุนมากกว่าหมู่บ้านป่าชุมชนอื่นๆ ที่อยู่ห่างไกลจากอิทธิพลของเมือง ซึ่งยังไม่ได้เผชิญกับปัญหาเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตมากเท่ากับหมู่บ้านนี้ หากรัฐและฝ่ายอื่นๆ ไม่เข้าไปสนับสนุนเรื่องการจัดการป่าแล้วปล่อยให้องค์กรประชาชนดำเนินการดูแลป่าตามลำพัง พลังขององค์กรชุมชนที่มีอยู่ก็อาจจะอ่อนแอลงจนไม่สามารถดูแลป่าได้ ในทางตรงกันข้าม ถ้ารัฐดำเนินการควบคุมการจัดการป่าเองโดยไม่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจและการจัดการป่าแล้ว ก็จะนำไปสู่ความอ่อนแอขององค์กรประชาชนและปัญหาการทำลายป่าได้ จากการศึกษาเรื่องความร่วมมือในการจัดการป่าระหว่างรัฐกับวัด: กรณีศึกษาป่าชุมชนวัดพระธาตุคอกยอจอมแจ้ง อำเภอคอกยอสะเท็ด จังหวัดเชียงใหม่ เป็นการศึกษาที่มีความใกล้เคียงกันในส่วนหนึ่งของพื้นที่ทำการศึกษา ซึ่งได้แก่พื้นที่ป่าชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็ก ที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และเศรษฐกิจ จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กนั้นยังไม่ค่อยมีส่วนร่วมในการร่วมมือในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนเท่าที่ควรในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอในประเด็นในเรื่องของกระบวนการในการปรับใช้พิธีกรรม และความเชื่อของชุมชน ซึ่งจะเป็นส่วนในการเพิ่มเติมในเรื่องการจัดการป่าชุมชน โดยชุมชนที่มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น รวมไปถึงกิจกรรมที่เกิดขึ้นของชุมชนในปัจจุบันซึ่งจะทำให้มองเห็นถึงความแตกต่าง และการพัฒนาในการจัดการป่าชุมชนของชุมชนบ้านตลาดจี้เหล็กที่มีความเปลี่ยนแปลง

สรุปจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าว สามารถทราบถึงประเด็นการจัดการความรู้โดยชุมชน และการปรับตัวเปลี่ยนโครงสร้างของความรู้ชุมชนในสภาพการเข้ามาของความรู้ภายนอก โดยมี การผสมผสานระหว่างความรู้ดั้งเดิมกับความรู้สมัยใหม่ ซึ่งงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าวมีความสอดคล้องกับการศึกษาในครั้งนี้กล่าวคือ ในส่วนของการปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนซึ่งสามารถใช้พัฒนาแนวคิดและแนวทางในการศึกษาครั้งนี้

อัจฉรา (2545) ได้ศึกษาได้ศึกษาการปรับใช้พิธีกรรมในการจัดการไฟป่า โดยศึกษาชุมชน บ้านแม่ปอน ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งชุมชน นี้ทำพิธีห่อห่อหมโต ในปี พ.ศ. 2541 เพื่อแสดงการขอบคุณต่อเจ้าแห่งไฟที่ช่วยทำให้ข้าวงอกงาม และวิงวอนให้ไฟช่วยคุ้มครองดูแล ไม่เผาผลาญ หรือทำให้เกิดการเดือดร้อนต่อต้นพืช ชีวิต สัตว์เลี้ยง และเพื่อนบ้าน จากการศึกษาพบว่า ชุมชนได้มีการฟื้นฟูพิธีกรรมดังกล่าว มาปรับใช้ใหม่ เนื่องจากชุมชนประสบปัญหาในการจัดการป่า เพราะชาวบ้านบางกลุ่ม ไม่ยอมช่วยกันดูแลสอดส่องป่าของตน เป็นผลทำให้เกิดไฟไหม้ป่าสร้างความเสียหายแก่ชุมชนเป็นอย่างมาก โดยชาวบ้านกล่าวว่า “อาศัยแต่ชาวบ้านพูด คนห้ามกันเองแล้วไม่ฟัง ก็ต้องอาศัยสิ่งศักดิ์สิทธิ์เข้ามาช่วย ผีจะช่วยคุ้มครองป่าได้”

สรุปจากกรณีศึกษาดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการฟื้นฟู และปรับใช้พิธีกรรมและความเชื่อของชุมชนในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

พระกฤษฎ์ (2548) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชนบ้านป่าดงหลวง ตำบลเชิงดอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ โดยชุมชนได้มีการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการอนุรักษ์ระบบนิเวศชุมชน เป็นการนำเอาภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านความเชื่อเรื่องผี และความเชื่อทางพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการรักษาระบบนิเวศชุมชน มาปรับเปลี่ยน และประยุกต์ใช้ในการรักษาระบบนิเวศชุมชน ให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน มิติหนึ่งของการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าว เป็นการให้ความหมายทางด้านคุณค่าในฐานะซึ่งเป็นองค์ความรู้ของบรรพชน อันได้แก่ระบบความเชื่อ ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน เช่น การใช้ประโยชน์ด้านป่าไม้ การใช้ประโยชน์ด้านแหล่งน้ำ การใช้ประโยชน์ด้านที่ดิน การใช้ประโยชน์ด้านแหล่งอาหาร และการใช้ประโยชน์ด้านสมุนไพร เป็นต้นอีกมิติหนึ่งการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนนั้นเป็นวิธีการปรับตัว และพัฒนาองค์ความรู้ดั้งเดิม เพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหาให้สอดคล้องกับสถานการณ์ และความเปลี่ยนแปลงด้านการลดลงของทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน เช่น การสืบชะตาสายน้ำ การเลี้ยงผีเสื้อบ้าน วิธีคิดในการสร้างบ้านเรือน การรักษาความเจ็บป่วยด้วยแพทย์พื้นบ้าน เป็นต้น การปรับตัวดังกล่าวจึงเป็นการเชื่อมต่อกับโลกทัศน์เก่า กับสถานการณ์ใหม่ โดยอาศัยตน พิธีกรรมและความเชื่อเป็นสื่อกลาง ในการปรับปรุงพัฒนาองค์ความรู้พื้นบ้านเหล่านั้น เพื่อใช้ในการเรียนรู้ และแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมชุมชนได้อย่างเหมาะสมในสถานการณ์ปัจจุบัน และนำไปสู่การสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนไปพร้อมๆ กันกับการรักษาความมั่นคงในด้านระบบการผลิต แหล่งอาหาร แหล่งพืชสมุนไพรของชุมชน ซึ่งนำไปสู่การเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพในระบบนิเวศชุมชนได้อย่างยั่งยืนจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังกล่าวมีความสอดคล้องกับการศึกษาของผู้วิจัยในประเด็นของการนำภูมิปัญญาความรู้ของชุมชนมาประยุกต์ใช้ ซึ่งมีประเด็นในการใช้จัดการทรัพยากร โดยเป็นการประยุกต์ใช้ในบริบทของพื้นที่ที่มีความเปลี่ยนแปลง ซึ่งงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเรื่องนี้ พบว่าการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาดังกล่าวมีผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน และเป็นการเรียนรู้ของชุมชนในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม

ธีรา (2543) ศึกษาเรื่อง การจัดการทรัพยากรสำหรับการพัฒนาในชุมชนชนบท พบว่าเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการจัดการทรัพยากรของชุมชน 1) โครงการของสังคมที่เป็นเครือข่าย ระบบความสัมพันธ์ที่ดี ทำให้สามารถรวมกลุ่มกันจัดการทรัพยากรที่สนองความต้องการของชุมชนได้ 2) ความสำนึกของชุมชนในการรับรู้ปัญหาและการแก้ปัญหา เมื่อชุมชนประสบกับปัญหาต่างๆ พยายามหากิจกรรมที่เหมาะสม และเป็นประโยชน์มาสู่ชุมชนเสมอ 3) การประสานทรัพยากรต่างๆ ทั้งทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน และทรัพยากรที่อยู่ภายนอกชุมชนเพื่อขอความร่วมมือในด้านต่างๆ 4)

ศักยภาพ และภูมิปัญญาของผู้นำ ผู้นำที่ดีมีความสำคัญที่มีผลทำให้เกิดกิจกรรมต่างๆของชุมชน 5) สถานภาพ บทบาท และการมีส่วนร่วมของผู้คนในชุมชน การจัดระบบทรัพยากรของชุมชนขึ้นอยู่กับสมาชิกเป็นสำคัญในการทำกิจกรรมใด ๆ ก็ตามหากผู้คนในชุมชนให้ความร่วมมือ และมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ กิจกรรมนั้นก็สามารรถดำเนินการไปได้ และไพโรจน์ (2544) ศึกษา เรื่องการจัดการ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ ของชุมชนบ้านกลาง ผู้ศึกษาพบว่า ชาวบ้านมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติกับองค์กรป่าชุมชน กลุ่มผู้นำหมู่บ้าน ผู้นำศาสนา กลุ่มอื่นๆ ในหมู่บ้าน และมีความสัมพันธ์กับหน่วยงานราชการและองค์กรพัฒนาเอกชนในการแลกเปลี่ยนความรู้ การส่งเสริมกิจกรรม และเพิ่มศักยภาพในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ การแก้ไขปัญหาการเรียกร้องเงื่อนไข และความช่วยเหลือในหมู่บ้าน และประเสริฐ (2543) ศึกษา เรื่อง การมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการอนุรักษ์ และพัฒนาป่าชุมชน พบว่า ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรที่มีต่อการอนุรักษ์ และพัฒนาป่าชุมชนได้แก่ ปัจจัยด้านบุคคลปัจจัยทางด้านสังคม และทัศนคติมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วม เกษตรกรส่วนใหญ่หาอุปสรรคของการมีส่วนร่วม ในการอนุรักษ์ และพัฒนาป่าชุมชนแต่ประการใด นอกจากด้านระเบียบ กฎหมายและวิธีปฏิบัติ ซึ่งเกษตรกรอาจจะไม่เข้าใจและยากต่อการปฏิบัติ นอกจากนั้น อาวุธ (2548) ศึกษา เรื่องแนวทางการกำหนดพื้นที่ป่าไม้อย่างมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงหนองหอย พบว่า เงื่อนไขที่ทำให้ประสบความสำเร็จ 1) การชี้แจงทำความเข้าใจกับผู้นำหมู่บ้าน ผู้นำศาสนา และชาวบ้าน 2) การใช้แผนที่ ซึ่งช่วยให้ชาวบ้านเห็นภาพรวมของขอบเขตป่า 3) การพูดคุยต่อรองระหว่างฝ่ายที่เกี่ยวข้อง 4) การมีส่วนร่วมในการชี้จุดปักหมุด และ 5) การสนับสนุนสิ่งอำนวยความสะดวกจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น เครื่องจักรกลหนัก และสุธรรม (2542) ศึกษา เรื่อง เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมขององค์กรป่าชุมชน พบว่า กลไก เงื่อนไขที่ส่งเสริมความสัมพันธ์ทางสังคมขององค์กรป่าชุมชน ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำ กลุ่ม/องค์กร เครือญาติ กลุ่มอาชีพ และความสัมพันธ์กับภายนอก เช่น หน่วยงานราชการและองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อการแลกเปลี่ยนความรู้ และเพิ่มศักยภาพในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

พงษ์ศักดิ์ (2540) ได้ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ พื้นที่อุทยานแห่งชาติแม่โถ อำเภอเมืองสอด จังหวัดเชียงใหม่ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบทบาท กระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ โดยยึดหลักขั้นตอนการมีส่วนร่วม 4 ขั้นตอน คือ การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุ การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินงาน การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติ และการมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลโดยศึกษาสภาพเศรษฐกิจสังคมพัฒนาการใช้ป่าของชาวบ้าน ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูลทั่วไปด้านบุคคล การเข้าถึงทรัพยากร วัฒนธรรม กับ

การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ในเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์อุทยานแห่งชาติแม่โถ ผลการศึกษาวิจัยพบว่า ด้าน โครงสร้างเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ของชุมชนกะเหรี่ยงวิถี การดำรงชีวิตของชาวบ้านต่างก็พึ่งพาอาศัย ซึ่งกัน และกัน ทั้งแบบเครือญาติ และเพื่อนบ้าน มีความรู้สึกเป็นเผ่าพันธุ์ และชุมชนสูง ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรมแบบพอยังชีพยกเว้นชุมชนแม่โถหลวงที่เกษตรกรส่วนมากทำเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ พัฒนาการใช้ป่าของชาวบ้านเป็นไปแบบเกื้อกูลธรรมชาติบนพื้นฐานความเชื่อวัฒนธรรมดั้งเดิม ส่วนชุมชนบ้านแม่โถ(ม้ง) ซึ่งประกอบด้วยหลายชาติพันธุ์ ความเป็นชุมชนขึ้นอยู่กับชาติพันธุ์ม้ง ซึ่งมีมากถึงร้อยละ 80 ของประชากรทั้งหมด ชาวบ้านส่วนมากมีอาชีพทางด้านเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์ โดยปลูกกะหล่ำปลีเป็นพืชหลัก ด้านพัฒนาการใช้ป่าของชาวบ้านในอดีตเป็นไปแบบไม่ระมัดระวังเคลื่อนย้ายกลางป่าไปเรื่อยๆ ปัจจุบันไม่สามารถทำได้ เนื่องจากข้อจำกัดทางด้านกฎหมาย จึงทำการเกษตรบนพื้นที่เดิมแบบเข้มข้น บทบาท กระบวนการ การมีส่วนร่วมของชาวบ้านใน 4 ขั้นตอนพบว่า ในภาพรวมแล้วชาวบ้านมีส่วนร่วมในระดับปานกลาง ส่วนผลการมีส่วนร่วมในแต่ละขั้นตอน ปรากฏผลดังนี้ขั้นตอนการค้นหาปัญหา และสาเหตุ ขั้นตอนการวางแผนดำเนินงาน และขั้นตอนการลงทุนและปฏิบัติมีส่วนร่วมในระดับปานกลาง ส่วนขั้นตอนการติดตาม และประเมินผล ชาวบ้านมีส่วนร่วมในระดับต่ำ ผลการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรอิสระกับการมีส่วนร่วม ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ พบว่าชาติพันธุ์ สถานภาพทางสังคม การได้รับข้อมูลข่าวสารด้านป่าไม้จำนวนพื้นที่ถือครองเพื่อการเกษตร และการเคยเข้าไปเก็บหาของป่า มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ แต่อายุ ระดับการศึกษา และการพึ่งพิงป่าของชาวบ้านไม่มีความสัมพันธ์กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้การศึกษาวิจัยนี้ มีข้อเสนอแนะให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง สนับสนุนส่งเสริม องค์กรในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่มีศักยภาพในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในรูปแบบป่าชุมชน โดยรัฐให้การสนับสนุนด้านเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร วิชาการ และรับรองสิทธิตามกฎหมาย

สรสรเสริญ (2542) ได้ทำการวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนบ้านทรายทอง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า บ้านทรายทองเป็นหมู่บ้านที่มีลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกับสังคมภาคเหนือทั่วไป ชุมชนสามารถแก้ปัญหาวิกฤตเรื่องน้ำอันเนื่องมาจากป่าถูกบุกรุกทำลายโดยบุคคลภายนอกได้ มีระบบเครือข่ายทางสังคม และความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านพิธีกรรม และความเชื่อของชุมชนที่มีต่อป่าให้แก่ลูกหลาน มีการจัดการทรัพยากรในรูปแบบป่าชุมชนมากกว่า 40 ปี มีการปรับเปลี่ยนกฎเกณฑ์ในการดูแลรักษาป่าให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และความ ต้องการของชุมชน ทำให้ป่าชุมชนกับป่าสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นธรรมชาติ และยั่งยืน ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อชุมชน และทรัพยากรของชุมชนตลอดเวลา กลุ่มตัวอย่างมีจำนวนที่คืนทำกินของ

ครัวเรือนเฉลี่ย 4.7 ไร่ ส่วนใหญ่ได้รับประโยชน์จากป่าระดับปานกลาง กิจกรรมที่ใช้ประโยชน์ส่วนมากไม่กระทบต่อระบบนิเวศป่าไม้ และสิ่งแวดล้อมได้รับข่าวสารเรื่องป่าชุมชนระดับปานกลาง โดยได้รับจากสื่อเสียงตามสาย และเพื่อนบ้านเป็นส่วนมาก มีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนบ้านทรายทองระดับปานกลาง การได้รับประโยชน์จากป่า และการได้รับข่าวสารเรื่องป่าชุมชน มีความสัมพันธ์โดยตรงกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 แต่จำนวนที่ดินทำกินของครัวเรือน ไม่มีความสัมพันธ์โดยตรงกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการป่าชุมชน

วิรัช (2542) ได้ทำการวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนของชาวบ้านในโครงการชุมชนรักป่า ตำบลแม่่นาจร อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ จากผลวิจัยพบว่า ชาวบ้านที่เข้าร่วมในโครงการชุมชนรักป่าส่วนใหญ่แล้วเป็นเพศชาย และมีอายุเฉลี่ย 43.11 ปี แต่งงานแล้ว ไม่ได้รับการศึกษา นับถือศาสนาคริสต์ ไม่มีตำแหน่งทางสังคม การถือครองที่ดินเฉลี่ย 13.24 ไร่ อาชีพหลักเกษตรกรรวม รายได้เฉลี่ย 13630.00 บาทต่อปี ได้รับข่าวสารเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้จากเจ้าหน้าที่ป่าไม้ ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนด้านผลผลิตจากไม้ และการหาของป่า ทั้งหมดเห็นว่าเป็นที่จำเป็นต้องอนุรักษ์ป่าชุมชนไว้ ส่วนใหญ่เข้าร่วมในกิจกรรมอนุรักษ์ป่าชุมชนทุกครั้ง และเห็นด้วยที่ต้องมีการร่วมมือกันหลายฝ่ายในการอนุรักษ์ป่าชุมชนด้านการมีส่วนร่วมของชาวบ้านที่เข้าร่วมโครงการชุมชนรักป่า พบว่าชาวบ้านมีส่วนร่วมในขั้นตอนดำเนินงานกิจกรรมการอนุรักษ์ป่าชุมชนมากที่สุด รองลงมาเป็นขั้นกรมีส่วนร่วมในการได้รับผลประโยชน์ ขั้นการติดตาม และประเมินผลโครงการฯ ขั้นการวางแผนแก้ไขปัญหา และขั้นการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา ตามลำดับทัศนคติของชาวบ้านที่เข้าร่วมโครงการชุมชนรักป่า พบว่า ชาวบ้านมีทัศนคติที่ดีเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชน กล่าวคือ ชาวบ้านเห็นประโยชน์ และคุณค่า อีกทั้งยังเต็มใจที่จะร่วมกันดูแลรักษาป่าชุมชนของหมู่บ้านให้คงอยู่ตลอดไป

ประเสริฐ (2543) ได้ทำการศึกษาการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการอนุรักษ์ และพัฒนาป่าชุมชน บ้านป่าสักงาม ตำบลลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า เกษตรกรผู้ให้ข้อมูลส่วนใหญ่ เป็นเพศชาย อายุเฉลี่ย 40.13 ปี จำนวนสมาชิกในครัวเรือน เฉลี่ย 4.24 คน รายได้รวมของครัวเรือนเฉลี่ย 19,962.60 บาท มีอาชีพรับจ้างทั่วไปเป็นอาชีพหลัก และมีอาชีพเกษตรกรเป็นอาชีพรอง ส่วนใหญ่ไม่มีตำแหน่งทางสังคม มีการรับข้อมูลข่าวสารด้านป่าไม้ และได้รับประโยชน์จากป่าชุมชน ระดับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาป่าชุมชนในด้านต่างๆ ในด้านการได้รับข้อมูลข่าวสารป่าชุมชนมีส่วนร่วมมาก และในด้านการวางแผน ด้านการดำเนินงาน และด้านการติดตามประเมินผลการดำเนินงานมีส่วนร่วมระดับปานกลาง ปัจจัยด้านบุคคล คือ อายุ และระดับการศึกษา ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ พบว่ารายได้รวมของครัวเรือน และปัจจัยด้านสังคม คือ

ทัศนคติของเกษตรกรต่อการอนุรักษ์ป่าชุมชน และพัฒนาป่าชุมชน เป็นปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรบ้านป่าสักงาม ในการอนุรักษ์ และพัฒนาป่าชุมชน

สุเมีย (2547) ได้ทำ การสำรวจสภาพเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนอาศัยอยู่โดยรอบพื้นที่ป่าชุมชน กรณีศึกษาพื้นที่ป่าชุมชน บ้านปันพัฒนา ตำบลปงเตา อำเภองาว จังหวัดลำปาง พบว่า ราษฎรส่วนใหญ่ได้รับประโยชน์จากป่าชุมชนหลายด้าน โดยเฉพาะด้านไม้ใช้สอย พืชผักที่เป็นอาหาร ยาสมุนไพร ซึ่งนอกจากจะใช้เพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนแล้ว ยังนำไปขายสร้างรายได้เสริมให้กับครอบครัวอีกทางหนึ่ง ดังนั้นราษฎรจึงมีความรู้ และมีความเข้าใจถึงประโยชน์ของ ป่าชุมชนเป็นอย่างดี จึงพร้อมใจกันจะดูแลรักษาป่าผืนนี้อย่างดีที่สุด เพื่ออำนวยประโยชน์สุขแก่หมู่บ้านอย่างยั่งยืนต่อไป